

بررسی عملکرد کمی و کیفی علوفه در کشت مخلوط تریتیکاله و ماشک به عنوان کشت دوم در شالیزار

محمد ربیعی^{۱*} و سجاد شاکرکوهی^۲

۱ و ۲) بخش تحقیقات اصلاح و تهیه بذر، مؤسسه تحقیقات برنج کشور، رشت، ایران.

نویسنده مسئول*: rabiee_md@yahoo.co.uk

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۰

چکیده

به منظور بررسی عملکرد کمی و کیفی علوفه در کشت مخلوط تریتیکاله (*X Triticosecale* Wittmack) و ماشک (*Vicia panonica*) به عنوان کشت دوم در شالیزار، آزمایشی در قالب طرح بلوک های کامل تصادفی با سه تکرار طی دو سال زراعی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ و ۱۴۰۲-۱۴۰۳ در مزرعه پژوهشی مؤسسه تحقیقات برنج کشور در شهرستان رشت به اجرا درآمد. تیمارهای آزمایشی شامل کشت مخلوط تریتیکاله و ماشک با نسبت های جایگزینی ۱:۱ (یک ردیف تریتیکاله + یک ردیف ماشک)، ۲:۲ (دو ردیف تریتیکاله + دو ردیف ماشک)، ۱:۳ (سه ردیف تریتیکاله + یک ردیف ماشک) و ۳:۱ (یک ردیف تریتیکاله + سه ردیف ماشک) و کشت خالص تریتیکاله و ماشک بودند. نتایج نشان داد که اثر الگوی کشت بر تمامی صفات مورد مطالعه معنی دار بود. بیشترین عملکرد علوفه تر (۴۴۵۷۱ کیلوگرم در هکتار)، عملکرد علوفه خشک (۱۲۱۵۷ کیلوگرم در هکتار) و عملکرد پروتئین (۱۶۹۵ کیلوگرم در هکتار) از کشت مخلوط ۱:۳ تریتیکاله: ماشک حاصل شد. با افزایش درصد ماشک در کشت مخلوط، نسبت برگ به ساقه، میزان پروتئین خام، میزان خاکستر علوفه و در نتیجه، کیفیت علوفه افزایش یافت. نسبت برابری زمین در کلیه تیمارهای کشت مخلوط بیشتر از یک بود و بیشترین مقدار آن به ترتیب در تیمارهای ۱:۳ (۱/۲۴) و ۱:۱ (۱/۲۳) تریتیکاله: ماشک حاصل شد. بر اساس نتایج، جهت دستیابی به عملکرد مناسب و سودمندی بیشتر، به ترتیب نسبت های ۱:۳ و ۱:۱ تریتیکاله: ماشک به عنوان مناسب ترین ترکیب های کشت مخلوط برای کشت دوم پس از برداشت برنج در اراضی شالیزاری گیلان قابل توصیه می باشند.

واژه های کلیدی: خاکستر، عملکرد پروتئین، عملکرد علوفه و نسبت برابری زمین.

مقدمه

زراعت برنج در استان‌های شمالی کشور به دلیل بالابودن هزینه تولید، کمبود نیروی کار، کمبود آب، کوچک بودن اراضی، عدم امکان دوبار کشت در یک سال زراعی و در نتیجه کاهش بهره‌وری، با چالش جدی مواجه می‌باشد (ربیعی و شاکرکوهی، ۱۴۰۳). بر اساس آخرین آمار سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (فائو)، بهره‌وری تولید برنج در ایران در مقایسه با سایر کشورهای جهان مانند چین، ژاپن، آمریکا و برزیل به ترتیب ۳۷، ۳۵، ۴۸ و ۳۲ درصد کمتر گزارش شده است (Fao, 2024). یکی از شیوه‌های افزایش بهره‌وری از اراضی شالیزاری، جایگزین کردن شیوه‌های چندکشتی به جای تک‌کشتی برنج می‌باشد. وجود خاک‌های حاصلخیز، کوتاه بودن طول دوره رشد برنج و مساعد بودن دما و بارندگی پس از برداشت برنج تا نشاء مجدد آن در سال آینده، موجب می‌شود که اراضی شالیزاری استان‌های شمالی کشور از پتانسیل بالایی جهت استقرار شیوه‌های چندکشتی برخوردار باشند (تبریزی و همکاران، ۱۳۹۴). کشت دوم پس از برداشت برنج باعث تولید محصول زراعی زمستانه مهم در نیمه دوم سال، رعایت تناوب زراعی، بهبود شرایط محیط و خاک، افزایش درآمد کشاورزان و پایداری تولید برنج می‌شود (ربیعی و فرح‌دهر، ۱۳۹۹). از طرف دیگر، با توجه به این‌که کشت دوم پس از برداشت برنج بدون مصرف آب و به صورت دیم صورت می‌گیرد، اجرای این الگوی کشت در اراضی شالیزاری علاوه بر کاهش فشار به منابع آبی و کاهش هزینه تولید، می‌تواند گامی مؤثر در جهت تأمین امنیت غذایی کشور باشد.

کشت مخلوط، کشت هم‌زمان دو یا چند محصول در یک قطعه زمین است. این سیستم کشت در بسیاری از نقاط جهان به عنوان روشی طبیعی و پایدار برای بهره‌برداری بیشتر از فضا، رطوبت و تشعشع در نظر گرفته می‌شود. کشت مخلوط در مقایسه با کشت خالص می‌تواند عملکرد کل را در واحد سطح افزایش دهد (Raseduzzaman and Jensen, 2017; Lan et al., 2023). انتخاب مناسب گونه‌های گیاهی در زراعت مخلوط علاوه بر افزایش عملکرد کمی و کیفی محصول، از نظر جنبه‌های اقتصادی و اکولوژیکی اهمیت ویژه‌ای دارد (بغدادی و همکاران، ۱۴۰۰). افزایش عملکرد در کشت مخلوط زمانی اتفاق می‌افتد که گیاهان تشکیل‌دهنده از نظر ویژگی‌های مورفولوژیکی و فیزیولوژیکی و میزان استفاده از منابع طبیعی با یکدیگر متفاوت باشند (Duchene et al., 2017; Wang et al., 2018). از جمله ترکیبات مناسب برای کشت مخلوط در شالیزار می‌توان به ترکیب گیاهان خانواده غلات مانند جو و تریپتیکاله با لگوم‌های علوفه‌ای نظیر شبدر، ماشک و نخود علوفه‌ای اشاره کرد (ربیعی و شاکرکوهی، ۱۴۰۴). در این ترکیب، غلات از نیتروژن تثبیت شده توسط لگوم‌ها استفاده می‌کنند. همچنین، لگوم‌ها با ریشه‌های عمیق خود آب و عناصر غذایی را از لایه‌های عمیق‌تر خاک تخلیه کرده و از این طریق باز چرخ عناصر آبشویی شده به سطح خاک صورت می‌گیرد. غلات نیز می‌توانند به عنوان یک قیم مناسب برای لگوم‌ها عمل کنند (Salama, 2020; Tzemi et al., 2025). تولید علوفه متنوع، با کیفیت و غنی از ویتامین‌ها و مواد معدنی از

دیگر مزایای این ترکیب کشت می‌باشد که می‌تواند راهکار مناسبی جهت افزایش تولید و اقتصادی نمودن پرورش دام در مناطق شالیزاری شمال کشور باشد (Toker et al., 2024).

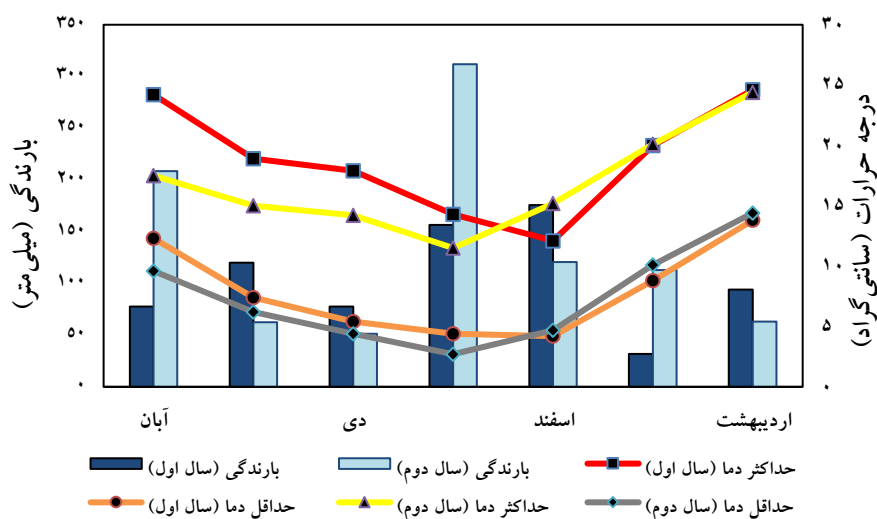
تریتیکاله (*X Triticosecale* Wittmack) به دلیل داشتن پتانسیل عملکرد بالای علوفه، سازگاری مناسب با شرایط آب و هوایی منطقه، مقاومت به سرما و رشد مجدد سریع، از قابلیت بالایی جهت کشت دوم پس از برداشت برنج در شالیزار برخوردار است. از دیگر مزایای کشت تریتیکاله در تناوب پس از برنج، زمان برداشت مناسب علوفه آن (واسط فروردین و یا اوایل اردیبهشت) است که به جهت عدم هم‌زمانی با نشای برنج اهمیت فراوانی دارد (ربیعی و همکاران، ۱۴۰۳). ماشک‌ها (*Vicia sp*) برای حفاظت و اصلاح ساختمان خاک، به‌عنوان کود سبز، علوفه سبز، علوفه خشک و سیلو کشت می‌شوند. علوفه ماشک برای دام‌ها مناسب و میزان پروتئین آن بین ۲۰-۱۵ درصد می‌باشد (Aydemir et al., 2019). ماشک به علت مقاومت به سرما و سازگاری وسیع به شرایط خاک، در کشورهای مختلف به‌عنوان یک گیاه پاییزه در تناوب با غلات مورد استفاده قرار می‌گیرد. توانایی تثبیت بیولوژیکی نیتروژن این گیاه قابل ملاحظه بوده، به طوری که قادر است تا ۲۰۰ کیلوگرم در هکتار نیتروژن تثبیت کند (Renzi et al., 2017). معرفی و انتخاب گونه‌های علوفه‌ای مناسب و تعیین بهترین الگو و نسبت کاشت آن‌ها می‌تواند در موفقیت و توسعه سیستم‌های کشت مخلوط به‌عنوان کشت دوم پس از برداشت برنج نقش مهمی ایفا نماید. از این رو، پژوهش حاضر با هدف بررسی عملکرد کمی و کیفی علوفه در کشت مخلوط تریتیکاله و ماشک به‌عنوان کشت دوم پس از برداشت برنج در اراضی شالیزاری گیلان انجام شد.

مواد و روش‌ها

این آزمایش در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار طی دو سال زراعی ۱۴۰۲-۰۳ و ۱۴۰۳-۰۴ در مزرعه پژوهشی مؤسسه تحقیقات برنج کشور در رشت پس از برداشت برنج طراحی و اجرا شد. تیمارهای آزمایشی شامل کشت مخلوط تریتیکاله و ماشک با نسبت‌های جایگزینی ۱:۱ (یک ردیف تریتیکاله + یک ردیف ماشک)، ۲:۲ (دو ردیف تریتیکاله + دو ردیف ماشک)، ۱:۳ (سه ردیف تریتیکاله + یک ردیف ماشک) و ۳:۱ (یک ردیف تریتیکاله + سه ردیف ماشک) و کشت خالص تریتیکاله و ماشک بودند. بذور تریتیکاله (رقم هاشمی) و ماشک (رقم لامعی) از مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان گلستان تهیه شدند. قبل از اجرای آزمایش، یک نمونه مرکب خاک از عمق صفر تا ۳۰ سانتی‌متری از چندین نقطه مزرعه آزمایشی تهیه و ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی آن تعیین شد (جدول ۱). الگوی تغییرات جوی محل اجرای آزمایش شامل میانگین درجه حرارت و مجموع بارندگی منطقه طی سال‌های انجام آزمایش در شکل ۱ ارائه شده است.

جدول ۱: ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی خاک محل اجرای آزمایش

هدایت الکتریکی (دسی‌زیمنس بر متر)	پتاسیم قابل استفاده (میلی‌گرم بر کیلوگرم)	فسفر قابل استفاده (میلی‌گرم بر کیلوگرم)	نیتروژن کل (درصد)	کربن آلی (درصد)	اسیدیته	بافت
۰/۷۶	۱۷۵	۱۹/۱	۰/۱۲	۱/۲۴	۷/۱	رسی- سیلتی

شکل ۱: اطلاعات هواشناسی محل اجرای آزمایش طی دو سال زراعی ۱۴۰۲-۱۴۰۴

پس از برداشت برنج، عملیات شخم حداقل با استفاده از روتیناتور طی دو مرحله در عمق ۱۵-۱۰ سانتی‌متر انجام گرفت و جهت مبارزه با علف‌های هرز، از علف‌کش تری‌فلورالین (ترفلان) پنج روز پیش از کاشت و به میزان دو لیتر در هکتار استفاده شد. به منظور خروج آب اضافی در اثر بارندگی‌های سنگین احتمالی و ایجاد شرایط مناسب برای کشت، زهکش‌هایی به عمق ۳۰-۲۰ سانتی‌متر و به عرض ۲۵-۳۰ سانتی‌متر دور تا دور زمین و همچنین، مابین تکرارها احداث شد. تاریخ کاشت در هر دو سال آزمایش نهم آبان بود. هر کرت شامل هشت خط کاشت به طول هفت متر و با فاصله ۲۵ سانتی‌متر بود. فواصل بین کرت‌ها دو متر و بین تکرارها نیز سه متر در نظر گرفته شد. میزان بذر مصرفی برای تریتیکاله و ماشک به ترتیب ۱۴۰ و ۱۰۰ کیلوگرم در هکتار بود. کودهای مورد استفاده برای کشت خالص تریتیکاله، کشت خالص ماشک و کشت مخلوط به ترتیب شامل کود اوره به میزان ۳۰۰، ۱۰۰ و ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار (یک‌دوم در زمان کاشت و یک‌دوم دیگر نیز به صورت سرک در مرحله ساقه رفتن)، کود فسفات آمونیوم به میزان ۱۵۰، ۱۵۰ و ۱۵۰ کیلوگرم در هکتار (قبل از کاشت) و کود سولفات پتاسیم به میزان ۱۵۰، ۱۰۰ و ۱۰۰ کیلوگرم در هکتار (یک‌دوم در زمان کاشت و یک‌دوم دیگر نیز به صورت سرک در مرحله ساقه رفتن) بودند (ربیعی و فرح‌دهر، ۱۴۰۳). مبارزه با آفت حلزون در ابتدای

سبز شدن بذور و در مرحله سه تا چهار برگگی با استفاده از سم متالدهاید (سه کیلوگرم در هکتار) انجام شد. برداشت علوفه در مرحله شیرری شدن دانه‌های تریتیکاله و مرحله ۵۰ درصد گل‌دهی ماشک (اوایل اردیبهشت) صورت گرفت. جهت تعیین عملکرد علوفه تر در واحد سطح با حذف خطوط کناری و یک متر از بالا و پایین هر کرت به عنوان اثر حاشیه‌ای، علوفه برداشت و بلافاصله توزین شد. برای اندازه‌گیری عملکرد علوفه خشک، یک کیلوگرم علوفه تر از هر کرت به طور تصادفی انتخاب و نمونه‌ها به مدت ۴۸ ساعت در آون در دمای ۷۵ درجه سانتی‌گراد خشک و سپس توزین شدند. عملکرد علوفه خشک بر اساس رطوبت ۱۵ درصد تعیین گردید. میزان پروتئین خام علوفه از طریق اندازه‌گیری درصد نیتروژن نمونه‌ها به روش کج‌لدال و ضرب کردن آن در عدد ثابت ۶/۲۵ محاسبه گردید (Tabatabaei and Ranjbar, 2012). عملکرد پروتئین نیز از حاصل ضرب پروتئین خام و عملکرد علوفه خشک به دست آمد (Ul-Allah *et al.*, 2014). برای اندازه‌گیری خاکستر علوفه از کوره الکتریکی با دمای ۵۵۰ درجه سانتی‌گراد استفاده گردید. به منظور ارزیابی میزان سودمندی کشت مخلوط نسبت به کشت خالص، از شاخص نسبت برابری زمین (LER^1) براساس رابطه ۱ استفاده شد (Yilmaz *et al.*, 2015).

$$LER = \frac{Y_{ab}}{Y_{aa}} + \frac{Y_{ba}}{Y_{bb}} \quad \text{رابطه ۱:}$$

در این رابطه، Y_{ab} و Y_{ba} به ترتیب عملکرد تریتیکاله و ماشک در کشت مخلوط و Y_{aa} و Y_{bb} به ترتیب عملکرد کشت خالص تریتیکاله و ماشک می‌باشد. محاسبات آماری با استفاده از نرم‌افزار SAS نسخه ۹/۲ انجام شد. پس از انجام آزمون یکنواختی واریانس اشتباه آزمایشی (آزمون بارتلت) و اطمینان از یکنواخت بودن خطاهای آزمایشی در سال‌های مختلف، تجزیه مرکب داده‌ها انجام شد. مقایسه میانگین نیز با استفاده از آزمون LSD در سطح احتمال پنج درصد صورت گرفت.

نتایج و بحث

ارتفاع بوته

نتایج جدول تجزیه واریانس نشان داد که اثر سال و الگوی کشت بر ارتفاع بوته تریتیکاله به ترتیب در سطح احتمال پنج و یک درصد معنی‌دار بود. ارتفاع بوته ماشک نیز تحت تأثیر سال و الگوی کشت (در سطح احتمال یک درصد) قرار گرفت (جدول ۲). نتایج مقایسه میانگین نشان داد که ارتفاع بوته تریتیکاله و ماشک در سال اول آزمایش نسبت به سال دوم دارای برتری معنی‌داری بود، که دلیل این امر را می‌توان به شرایط مساعد آب و هوایی در سال اول به سبب دمای بالاتر و بارندگی کمتر به ویژه در ماه‌های ابتدایی دوره رشد نسبت داد. در بین الگوهای مختلف کشت، نسبت‌های ۱:۳ و ۱:۱

¹ land Equivalent Ratio

تریتیکاله: ماشک به‌ترتیب با میانگین‌های ۱۳۱/۷ و ۱۲۸/۴ سانتی‌متر، بیش‌ترین ارتفاع بوته تریتیکاله را دارا بودند و به‌طور مشترک در یک گروه آماری قرار داشتند (جدول ۳). ارتفاع بیشتر تریتیکاله در نسبت‌های ۱:۳، ۱:۱ و ۳:۱ تریتیکاله: ماشک نسبت به کشت خالص تریتیکاله را می‌توان به در اختیار داشتن فضای مناسب بوته‌ها و همچنین به کاهش رقابت درون‌گونه‌ای نسبت داد. محققان در آزمایشی گزارش کردند که تثبیت زیستی نیتروژن توسط گونه لگوم در کشت مخلوط منجر به افزایش حاصلخیزی خاک و در نتیجه افزایش ارتفاع گیاه همراه شد (Wang et al., 2025).

جدول ۲: نتایج تجزیه واریانس مرکب صفات مورفولوژیک تریتیکاله و ماشک در الگوهای مختلف کشت طی دو سال زراعی ۱۴۰۲-۱۴۰۴

میانگین مربعات					منابع تغییرات
درجه آزادی	ارتفاع بوته تریتیکاله	ارتفاع بوته ماشک	تعداد پنجه تریتیکاله	تعداد شاخه فرعی	
۱	۷۱/۷۶*	۳۵/۶۴**	۰/۷۰ ^{ns}	۰/۰۳ ^{ns}	سال
۲	۱۱/۵۱	۱/۶	۰/۱۹	۰/۰۱	سال × تکرار
۴	۱۲۸/۷۵**	۱۲۷/۹۶**	۳/۴۱**	۱/۶۸**	الگوی کشت
۴	۸/۹۸ ^{ns}	۰/۹۸ ^{ns}	۰/۱۵ ^{ns}	۰/۰۲ ^{ns}	سال × الگوی کشت
۱۶	۱۵/۲۸	۶/۲۳	۰/۳۹	۰/۰۴	خطا
-	۷/۲۲	۹/۴۱	۴/۵۶	۳/۱۸	ضریب تغییرات (/.)

ns غیر معنی‌دار و * و ** به‌ترتیب معنی‌دار در سطح احتمال پنج و یک درصد

ارتفاع بوته ماشک در تمامی نسبت‌های کشت مخلوط بیشتر از کشت خالص بود. بر این اساس، نسبت‌های ۱:۱، ۲:۲ و ۱:۳ تریتیکاله: ماشک به‌ترتیب با میانگین‌های ۹۹/۲، ۹۶/۲ و ۹۵/۱ سانتی‌متر دارای بیش‌ترین ارتفاع بوته بوده و در یک گروه آماری قرار داشتند (جدول ۳). ماشک به‌دلیل فرم رشد رونده، از تریتیکاله به‌عنوان قیم استفاده کرده و ارتفاع بوته خود را افزایش داد. از طرف دیگر، به‌نظر می‌رسد با افزایش سایه‌اندازی گیاه تریتیکاله و کاهش نور مستقیم دریافتی توسط ماشک در لایه‌های پایین کانوپی، هورمون اکسین تجزیه نشده و با افزایش غلظت آن، ارتفاع بوته ماشک افزایش یافت (حیدری و همکاران، ۱۳۹۸). محققان در کشت مخلوط آفتابگردان و لوبیا چیتی گزارش کردند که لوبیا چیتی از آفتابگردان به‌عنوان قیم استفاده کرده و ارتفاع بوته خود را افزایش داد (نصراله‌زاده اصل و همکاران، ۱۳۹۱).

جدول ۳: مقایسه میانگین صفات مورفولوژیک تریپتیکاله و ماشک در الگوهای مختلف کشت طی دو سال

زراعی ۱۴۰۲-۱۴۰۴

تیمار	ارتفاع بوته تریپتیکاله (سانتی متر)	ارتفاع بوته ماشک (سانتی متر)	تعداد پنجه تریپتیکاله	تعداد شاخه فرعی ماشک
سال				
۱۴۰۳-۱۴۰۲	۱۲۶/۹a	۹۴/۷a	۷/۷a	۳/۸a
۱۴۰۴-۱۴۰۳	۱۲۳/۸b	۹۲/۵b	۷/۴a	۳/۷a
الگوی کشت				
کشت خالص تریپتیکاله	۱۲۲/۴bc	-	۶/۲c	-
۱:۳ (تریپتیکاله:ماشک)	۱۳۳/۱۷a	۹۵/۱a	۷/۹ab	۴/۱b
۱:۱ (تریپتیکاله:ماشک)	۱۲۸/۴ab	۹۹/۲a	۸/۲a	۴/۵a
۳:۱ (تریپتیکاله:ماشک)	۱۲۴/۴bc	۸۹/۴b	۸/۱ab	۳/۴cd
۲:۲ (تریپتیکاله:ماشک)	۱۲۰/۲c	۹۶/۲a	۷/۵b	۳/۷c
کشت خالص ماشک	-	۸۸/۳b	-	۳/۱d

حروف مشابه در هر ستون بیانگر عدم تفاوت معنی دار در سطح احتمال پنج درصد بر اساس آزمون LSD است.

تعداد پنجه تریپتیکاله

بین الگوهای مختلف کشت از نظر صفت تعداد پنجه اختلاف معنی داری وجود داشت (جدول ۲). نتایج مقایسه میانگین نشان داد که تعداد پنجه تریپتیکاله در کلیه نسبت های کشت مخلوط بیشتر از کشت خالص بود. بر این اساس، بیشترین تعداد پنجه (۸/۲) در تیمار ۱:۱ تریپتیکاله: ماشک به دست آمد که نسبت به کشت خالص تریپتیکاله ۲۴/۳ درصد افزایش نشان داد (جدول ۳). با توجه به این که ساختار پوشش گیاهی حاصل از کشت مخلوط نقش مهمی در استفاده بهینه از نور خورشید و در نتیجه افزایش فتوسنتز و عملکرد محصول دارد، بنابراین افزایش تعداد پنجه تریپتیکاله در نسبت های مختلف کشت مخلوط می تواند به دلیل در اختیار داشتن فضای مناسب برای گسترش کانوپی و در نتیجه، بهره گیری بیشتر از نور و افزایش کارایی فتوسنتز باشد (نصیری، ۱۳۹۹). محققان در کشت مخلوط نخود و جو گزارش کردند که تعداد پنجه های جو با کاهش تراکم آن در کشت مخلوط افزایش یافت، به طوری که بیشترین تعداد پنجه (۵/۹) در تیمار ۱۰۰ درصد نخود + ۲۵ درصد جو حاصل شد (حمزهئی و همکاران، ۱۳۹۱).

تعداد شاخه فرعی ماشک

تعداد شاخه فرعی ماشک به طور معنی داری تحت تأثیر الگوی کاشت قرار گرفت (جدول ۲). بیشترین و کمترین تعداد شاخه فرعی به ترتیب از نسبت ۱:۱ تریپتیکاله: ماشک (۴/۵) و کشت خالص ماشک (۳/۱) به دست آمد (جدول ۳). بیشتر بودن تعداد شاخه فرعی ماشک در کشت مخلوط نسبت به کشت خالص را می توان به کاهش رقابت درون گونه ای و

همچنین به بیشتر بودن ارتفاع بوته در کشت مخلوط نسبت داد. با توجه به این که ساختار پوشش گیاهی حاصل از کشت مخلوط نقش مهمی در استفاده بهینه از نور دارد، بنابراین به نظر می‌رسد که گیاه ماشک در نسبت ۱:۱ تریتیکاله: ماشک ضمن استفاده بهتر از تابش نور خورشید، در افزایش تعداد شاخه فرعی موفق‌تر از سایر نسبت‌های کاشت عمل کرده است. محققان در بررسی عملکرد و اجزای عملکرد باقلا و سیب‌زمینی در نسبت‌های مختلف کشت مخلوط گزارش کردند که تعداد شاخه جانبی باقلا در کشت مخلوط نسبت به کشت خالص بیشتر بود. آن‌ها دلیل این امر را به در اختیار داشتن فضای مناسب بوته‌ها و همچنین به کاهش رقابت درون‌گونه‌ای در کشت مخلوط نسبت دادند (Kefelegn *et al.*, 2023). در آزمایشی دیگر مرید احمدی و همکاران (۱۳۹۵) در کشت مخلوط کرچک و کدو پوست کاغذی گزارش کردند که کشت مخلوط تأثیر معنی‌داری بر تعداد شاخه فرعی کرچک داشت، به‌طوری‌که تعداد شاخه فرعی در کشت مخلوط نسبت به کشت خالص بیشتر بود.

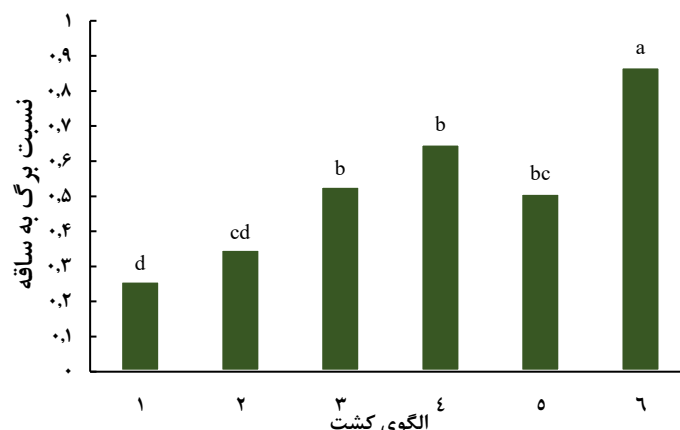
نسبت برگ به ساقه

نتایج تجزیه واریانس نشان داد که اثر الگوی کشت بر صفت نسبت برگ به ساقه در سطح احتمال یک درصد معنی‌دار بود (جدول ۴). بر اساس نتایج مقایسه میانگین، بیش‌ترین و کم‌ترین نسبت برگ به ساقه به‌ترتیب در کشت خالص ماشک (۰/۸۷) و کشت خالص تریتیکاله (۰/۲۶) به‌دست آمد (شکل ۲). کاهش درصد ماشک و جایگزین نمودن آن با تریتیکاله در کشت مخلوط باعث کاهش نسبت برگ به ساقه شد. نسبت برگ به ساقه یکی از مهم‌ترین صفات برای ارزیابی کیفیت گیاهان علوفه‌ای می‌باشد، به‌طوری‌که هرچه این نسبت بیشتر باشد، نشان‌دهنده کیفیت بالاتر علوفه است. تفاوت زیادی بین محتوای الیاف قابل هضم و درصد پروتئین ساقه و برگ وجود دارد. افزایش نسبت برگ به ساقه موجب خوش خوراکی و افزایش قابلیت هضم علوفه می‌شود (Zailan *et al.*, 2018). نتایج بررسی عملکرد کمی و کیفی علوفه در کشت مخلوط خلر و ارزن نشان داد که بیش‌ترین نسبت برگ به ساقه در کشت خالص خلر حاصل شد و با کاهش درصد خلر به کمتر از ۵۰ درصد در کشت مخلوط، نسبت برگ به ساقه کاهش یافت (پاک‌گوهر و همکاران، ۱۳۹۳). در آزمایشی دیگر گزارش شد که نسبت برگ به ساقه ذرت و لوبیا چشم‌بلبلی در کشت مخلوط بیشتر از کشت خالص بود (Kussie *et al.*, 2024).

جدول ۴: نتایج تجزیه واریانس مرکب صفات کمی و کیفی علوفه در الگوهای مختلف کشت طی دو سال زراعی ۱۴۰۲-۱۴۰۴

میانگین مربعات						درجه آزادی	منابع تغییرات
خاکستر	عملکرد پروتئین	پروتئین خام	عملکرد علوفه خشک	عملکرد علوفه تر	نسبت برگ به ساقه		
۰/۰۹ ^{ns}	۱۶۳۶۲۰*	۳/۱۴ ^{ns}	۲۹۴۴۰۸۴*	۲۳۳۱۲۸۰۲**	۰/۰۰۱ ^{ns}	۱	سال
۰/۰۳	۶۱۴۰۸	۳/۲۷	۴۲۳۸۳۴	۶۳۵۵۲۹	۰/۰۱	۲	سال × تکرار
۱۰/۲۱**	۲۹۸۹۲۲**	۲۷/۰۹**	۱۵۰۴۳۴۲۲**	۳۸۶۵۵۳۸۶**	۰/۲۸**	۵	الگوی کشت
۰/۰۲ ^{ns}	۲۱۵۶۹ ^{ns}	۲/۳۸ ^{ns}	۹۱۱۳۹ ^{ns}	۲۲۱۰۰۲۷ ^{ns}	۰/۰۰۲ ^{ns}	۵	سال × الگوی کشت
۰/۳۱	۳۱۶۱۳	۱/۵۲	۷۰۳۶۹۴	۱۸۰۸۸۲۴	۰/۰۰۹	۲۰	خطا
۳/۶۶	۱۰/۲۱	۵/۵۲	۱۲/۴۸	۱۵/۳۶	۳/۴۵	-	ضریب تغییرات (%)

ns غیر معنی دار و * و ** به ترتیب معنی دار در سطح احتمال پنج و یک درصد

شکل ۲: مقایسه میانگین نسبت برگ به ساقه در الگوهای مختلف کشت تریتیکاله و ماشک طی دو سال زراعی ۱۴۰۲-۱۴۰۴

(۱): کشت خالص تریتیکاله؛ (۲): نسبت ۱:۳ تریتیکاله: ماشک؛ (۳): نسبت ۱:۱ تریتیکاله: ماشک؛ (۴): نسبت ۳:۱ تریتیکاله: ماشک؛ (۵): نسبت ۲:۲ تریتیکاله: ماشک و (۶): کشت خالص ماشک

حروف مشابه در هر ستون بیانگر عدم تفاوت معنی دار در سطح احتمال پنج درصد بر اساس آزمون LSD است.

عملکرد علوفه تر

بر اساس نتایج تجزیه واریانس، اثر سال و الگوی کشت در سطح احتمال یک درصد بر عملکرد علوفه تر معنی دار بود (جدول ۴). نتایج مقایسه میانگین نشان داد که سال اول آزمایش با میانگین ۴۲۴۶۶ کیلوگرم در هکتار نسبت به سال دوم با میانگین ۴۰۸۵۷ کیلوگرم در هکتار، از عملکرد علوفه تر بیشتری برخوردار بود (جدول ۵). بیشتر بودن عملکرد علوفه تر در سال اول را می توان به شرایط مساعد آب و هوایی در این سال (بارندگی کمتر و در نتیجه شرایط غرقابی کمتر، دمای بالاتر و مجموع ساعات آفتابی بیشتر) و در نتیجه ایجاد پوشش گیاهی مناسب تر و رشد رویشی بیشتر نسبت داد. در بین الگوهای مختلف کشت، نسبت ۱:۳ تریتیکاله:ماشک دارای بیشترین عملکرد علوفه تر (۴۴۵۷۱ کیلوگرم در هکتار) بود، هرچند با نسبت های ۱:۱ و ۲:۲ تریتیکاله: ماشک اختلاف معنی دار نداشت. با افزایش درصد ماشک در کشت مخلوط از

عملکرد علوفه تر کاسته شد و در تیمار کشت خالص ماشک به حداقل مقدار خود (۳۷۷۱۲ کیلوگرم در هکتار) رسید (جدول ۵). افزایش عملکرد علوفه تر در کشت مخلوط را می‌توان به تفاوت در ساختار مورفولوژی تریتیکاله و ماشک (به ویژه ریشه) برای استفاده بهتر از منابع مانند نور، آب و عناصر غذایی نسبت داد (زارعی چالشتی و همکاران، ۱۴۰۳). ربیعی و فرح‌دهر (۱۳۹۹) در بررسی عملکرد و سودمندی کشت مخلوط لگوم‌های علوفه‌ای با گرامینه‌ها به عنوان کشت دوم در شالیزار گزارش کردند که بیش‌ترین عملکرد علوفه تر در کشت مخلوط ۷۰ درصد تریتیکاله و ۳۰ درصد ماشک (۴۸۸۴۴ کیلوگرم در هکتار) حاصل شد.

جدول ۵: مقایسه میانگین عملکرد علوفه تر، عملکرد علوفه خشک و عملکرد پروتئین در الگوهای مختلف کشت طی دو سال زراعی ۱۴۰۲-۱۴۰۴

تیمار	عملکرد علوفه تر	عملکرد علوفه خشک	عملکرد پروتئین
کیلوگرم در هکتار			
سال			
۱۴۰۲-۱۴۰۳	۴۲۴۶۶a	۱۰۷۳۵a	۱۵۴۳a
۱۴۰۳-۱۴۰۴	۴۰۸۵۷b	۱۰۱۶۳b	۱۴۰۸b
الگوی کشت			
کشت خالص تریتیکاله	۴۱۶۶۵bc	۱۰۴۱۹bc	۱۱۱۸c
۱:۳ (تریتیکاله:ماشک)	۴۴۵۷۱a	۱۲۱۵۷a	۱۶۹۵a
۱:۱ (تریتیکاله:ماشک)	۴۳۶۲۷ab	۱۱۶۲۸ab	۱۶۸۲a
۳:۱ (تریتیکاله:ماشک)	۳۹۸۱۰cd	۹۳۶۶c	۱۴۱۶abc
۲:۲ (تریتیکاله:ماشک)	۴۲۵۸۶ab	۱۱۲۱۷ab	۱۵۸۸ab
کشت خالص ماشک	۳۷۷۱۲d	۷۹۰۶d	۱۳۵۶bc

حروف مشابه در هر ستون بیانگر عدم تفاوت معنی‌دار در سطح احتمال پنج درصد بر اساس آزمون LSD است.

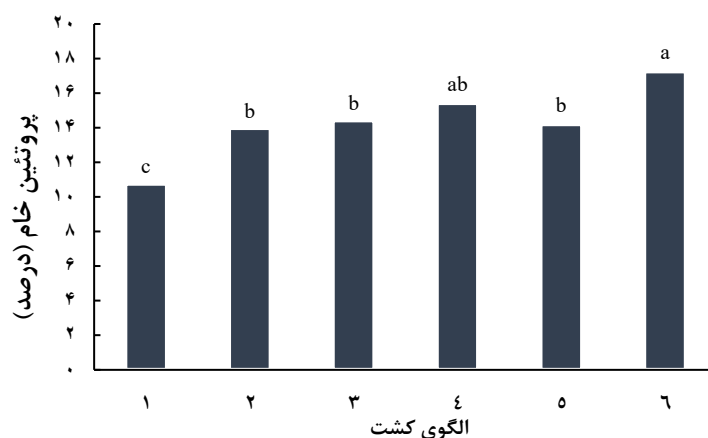
عملکرد علوفه خشک

نتایج تجزیه واریانس نشان داد که اثر سال در سطح احتمال پنج درصد و اثر الگوی کشت در سطح احتمال یک درصد بر عملکرد علوفه خشک معنی‌دار بود (جدول ۴). هم‌راستا با عملکرد علوفه تر، عملکرد علوفه خشک در سال اول آزمایش (۱۰۷۳۵ کیلوگرم در هکتار) نسبت به سال دوم (۱۰۱۶۳ کیلوگرم در هکتار) بیشتر بود. در بین الگوهای مختلف کشت، نسبت‌های ۱:۳، ۱:۱ و ۲:۲ تریتیکاله: ماشک به ترتیب با میانگین‌های ۱۲۱۵۷، ۱۱۶۲۸ و ۱۱۲۱۷ کیلوگرم در هکتار دارای بیش‌ترین عملکرد علوفه خشک بوده و در یک گروه آماری قرار داشتند (جدول ۵). افزایش عملکرد علوفه در کشت مخلوط را می‌توان به کاهش رقابت درون‌گونه‌ای، افزایش تعداد پنجه تریتیکاله، افزایش تعداد شاخه فرعی ماشک و افزایش ارتفاع بوته دو گونه نسبت داد. در بررسی کمیت و کیفیت علوفه در کشت مخلوط افزایشی تریتیکاله و ماشک گزارش شد که

بیشترین عملکرد علوفه خشک (۵۴۴۵ کیلوگرم در هکتار) در تیمار ۶۰:۱۰۰ ماشک: تریتیکاله بهدست آمد (نصیری و همکاران، ۱۳۹۴). در آزمایشی دیگر زیدی طولایی و همکاران (۱۴۰۰) در کشت مخلوط جو و ماشک گزارش کردند که بیشترین عملکرد علوفه خشک (۳۴۱۵ کیلوگرم در هکتار) در کشت مخلوط و در تیمار ۵۰ درصد جو + ۵۰ درصد ماشک حاصل شد.

میزان پروتئین خام

میزان پروتئین خام یکی از ویژگی‌های کیفی مهم محصولات علوفه‌ای است و همواره برای ارزیابی کیفیت علوفه استفاده می‌شود. نتایج تجزیه واریانس نشان‌دهنده اثر معنی‌دار الگوی کشت بر میزان پروتئین خام علوفه بود (جدول ۴). نتایج مقایسه میانگین نشان داد که در بین الگوهای مختلف کشت، بیشترین میزان پروتئین خام با میانگین ۱۷/۲۵ درصد به کشت خالص ماشک اختصاص داشت، هرچند با نسبت ۳:۱ تریتیکاله: ماشک (۱۵/۴۳ درصد) اختلاف معنی‌داری نداشت. کشت خالص تریتیکاله نیز، با میانگین ۱۰/۷۶ درصد از کمترین میزان پروتئین خام برخوردار بود (شکل ۳). با افزایش سهم ماشک و کاهش سهم تریتیکاله در کشت مخلوط، میزان پروتئین خام افزایش یافت. افزایش در محتوای پروتئین خام علوفه در کشت مخلوط به دلیل حضور بقولات در مطالعات دیگر نیز گزارش شده است (Lithourgidis *et al.*, 2011; Contreras Paco *et al.*, 2020). کهراریان و همکاران (۱۴۰۳) در بررسی عملکرد کمی و کیفی علوفه در کشت مخلوط جو ماشک گزارش کردند که بیشترین میزان پروتئین خام علوفه به ترتیب در کشت خالص ماشک (۲۵/۱۸ درصد) و تیمار ۲۰ درصد جو + ۸۰ درصد ماشک (۲۴/۰۷ درصد) بهدست آمد. نتایج آن‌ها نشان داد که در کلیه نسبت‌های کشت مخلوط با افزایش نسبت ماشک، بر میزان پروتئین خام افزوده شد.

شکل ۳: مقایسه میانگین پروتئین خام علوفه در الگوهای مختلف کشت تریتیکاله و ماشک طی دو سال زراعی ۱۴۰۲-۱۴۰۴

(۱): کشت خالص تریتیکاله؛ (۲): نسبت ۱:۳ تریتیکاله: ماشک؛ (۳): نسبت ۱:۱ تریتیکاله: ماشک؛ (۴): نسبت ۳:۱ تریتیکاله: ماشک؛ (۵): نسبت ۲:۲ تریتیکاله: ماشک و (۶): کشت خالص ماشک

حروف مشابه در هر ستون بیانگر عدم تفاوت معنی‌دار در سطح احتمال پنج درصد بر اساس آزمون LSD است.

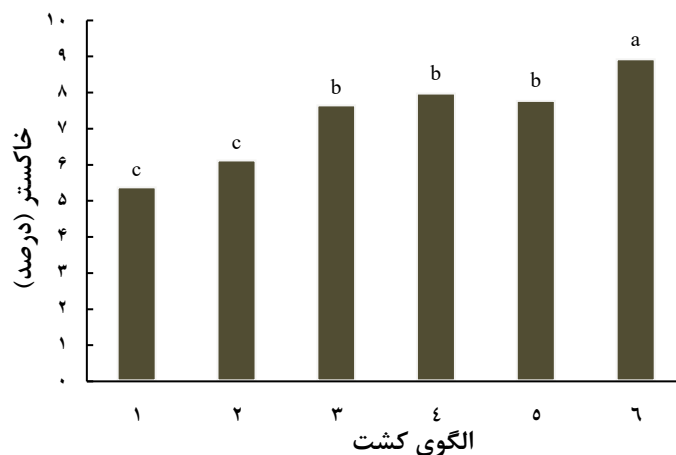
عملکرد پروتئین

عملکرد پروتئین تحت تأثیر سال و الگوی کشت قرار گرفت (جدول ۴). نتایج مقایسه میانگین نشان داد که سال اول آزمایش با میانگین ۱۵۴۳ کیلوگرم در هکتار نسبت به سال دوم با میانگین ۱۴۰۸ کیلوگرم در هکتار، از لحاظ عملکرد پروتئین دارای برتری معنی داری بود (جدول ۵). با توجه به این که عملکرد علوفه خشک و عملکرد پروتئین دارای همبستگی مثبت و معنی داری با یکدیگر هستند، لذا برتری عملکرد پروتئین در سال اول به دلیل عملکرد علوفه خشک بیشتر، منطقی و توجیه پذیر به نظر می رسد. عملکرد پروتئین در کلیه نسبت های کشت مخلوط بیشتر از کشت خالص دو گونه بود. بر این اساس، بیش ترین عملکرد پروتئین (۱۶۹۵ کیلوگرم در هکتار) در نسبت ۱:۳ تریتیکاله: ماشک حاصل شد، هرچند با دیگر نسبت های کشت مخلوط اختلاف معنی داری نداشت. کم ترین عملکرد پروتئین نیز به ترتیب در کشت خالص تریتیکاله (۱۱۱۸ کیلوگرم در هکتار) و کشت خالص ماشک (۱۳۵۶ کیلوگرم در هکتار) به دست آمد (جدول ۵). کم بودن عملکرد پروتئین در کشت خالص تریتیکاله را می توان به کمتر بودن میزان پروتئین خام و در کشت خالص ماشک، به کمتر بودن عملکرد علوفه خشک نسبت داد. همسو با نتایج این تحقیق، کهراریان و همکاران (۱۴۰۳) گزارش کردند که عملکرد پروتئین در کلیه نسبت های کشت مخلوط جو و ماشک بیشتر از کشت خالص دو گونه بود، به طوری که بیش ترین میزان آن در کشت مخلوط ۴۰ درصد جو + ۶۰ درصد ماشک به دست آمد.

میزان خاکستر علوفه

خاکستر به عنوان یک جزء حیاتی خوراک، انواع املاح و مواد مورد نیاز برای دام ها اعم از عناصر پرمصرف و کم مصرف را تأمین کرده و جهت ادامه فعالیت های متابولیکی و سلامت آن ها لازم است. بنابراین، درصد خاکستر به طور مستقیم با کیفیت علوفه مرتبط است (Lithourgidis *et al.*, 2011). نتایج تجزیه واریانس نشان داد که میزان خاکستر علوفه به طور معنی داری (در سطح احتمال یک درصد) تحت تأثیر الگوی کشت قرار گرفت (جدول ۴). در بین الگوهای مختلف کشت، کشت خالص ماشک با میانگین ۸/۹۵ درصد، بیش ترین میزان خاکستر علوفه را به خود اختصاص داد. نسبت های ۳:۱، ۲:۲ و ۱:۱ تریتیکاله: ماشک نیز به طور مشترک در رتبه بعدی قرار داشتند. کم ترین میزان خاکستر (۵/۴ درصد) نیز در کشت خالص تریتیکاله حاصل شد. نتایج بیانگر این موضوع بود که به دلیل کیفیت بالاتر و میزان خاکستر بیشتر علوفه ماشک نسبت به تریتیکاله، اضافه شدن ماشک به کشت مخلوط باعث افزایش میزان خاکستر علوفه در تیمارهای کشت مخلوط در مقایسه با کشت خالص تریتیکاله گردید (شکل ۴). نتایج بررسی عملکرد و صفات کیفی علوفه در کشت مخلوط تریتیکاله با لگوم های یکساله نشان داد که افزودن لگوم ها به کشت مخلوط موجب افزایش خاکستر علوفه شد، به طوری که بیش ترین

(۱۰ درصد) و کمترین (۵/۳ درصد) میزان خاکستر به ترتیب در نسبت ۱:۱ تریتیکاله:ماشک و کشت خالص تریتیکاله به دست آمد (صالحی و همکاران، ۱۳۹۷).

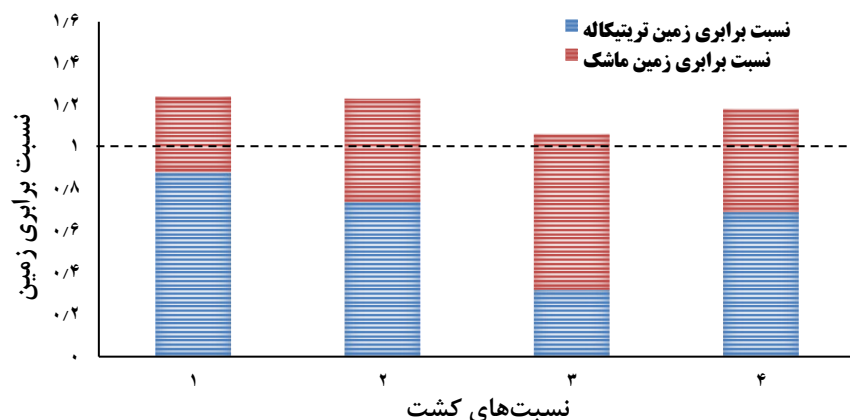

شکل ۴: مقایسه میانگین خاکستر علوفه در الگوهای مختلف کشت تریتیکاله و ماشک طی دو سال زراعی ۱۴۰۲-۱۴۰۴
 (۱): کشت خالص تریتیکاله؛ (۲): نسبت ۱:۳ تریتیکاله:ماشک؛ (۳): نسبت ۱:۱ تریتیکاله:ماشک؛ (۴): نسبت ۳:۱ تریتیکاله:ماشک؛ (۵): نسبت ۲:۲ تریتیکاله:ماشک و (۶): کشت خالص ماشک
 حروف مشابه در هر ستون بیانگر عدم تفاوت معنی دار در سطح احتمال پنج درصد بر اساس آزمون LSD است.

نسبت برابری زمین (LER)

LER از مناسب ترین شاخص ها برای بررسی مزیت کشت مخلوط نسبت به تک کشتی می باشد و به صورت سطح زمین مورد نیاز در تک کشتی برای حصول عملکرد مشابه با کشت مخلوط تعریف می شود (Lithourgidis et al., 2011). مقدار LER از ۱/۲۴ در نسبت ۱:۳ تریتیکاله:ماشک تا ۱/۰۶ در نسبت ۳:۱ تریتیکاله:ماشک متغیر بود (شکل ۵). در کلیه نسبت های کشت مخلوط، مقدار LER بیشتر از یک بود که نشان دهنده سودمندی کشت مخلوط تریتیکاله و ماشک نسبت به کشت خالص این دو گونه و به عبارتی دیگر، برتری تسهیل بین گونه ای به رقابت بین گونه ای بود. دلیل سودمندی کشت مخلوط در مقایسه با کشت خالص می تواند ناشی از تنظیم مؤثر ساختار کانوپی در کشت مخلوط به منظور افزایش جذب نور باشد که این امر منجر به تأمین انرژی لازم برای انجام مطلوب فرایندهای فتوسنتزی می گردد (زارعی چالستری و همکاران، ۱۴۰۳). استفاده کارآمد و مؤثر از منابع موجود با توجه به سیستم ریشه ای متفاوت دو گونه، تثبیت نیتروژن ماشک، کنترل بهتر علف های هرز و به تبع آن افزایش رشد رویشی، از جمله دلایل دیگر افزایش LER در کشت مخلوط تریتیکاله و ماشک به شمار می رود. LER برابر با ۱/۲۴ در نسبت ۱:۳ تریتیکاله:ماشک بیانگر آن است که ۲۴ درصد سطح زمین بیشتری در کشت خالص نیاز است تا عملکردی مشابه با کشت مخلوط حاصل شود. همچنین، مقایسه LER جزئی دو گونه نشان می دهد که این شاخص برای تریتیکاله بیشتر از ماشک بود. بنابراین، چنین استنباط می شود که تریتیکاله در کشت

مخلوط تأثیر مثبت بیشتری از همراهی با ماشک پذیرفته است. محققان در بررسی کارایی کشت مخلوط تریتیکاله و ماشک گل خوشه‌ای گزارش کردند که میزان LER در کلیه تیمارهای کشت مخلوط بیشتر از یک بود، به‌طوری‌که بالاترین مقدار آن (۱/۳) در نسبت جایگزینی ۵۰ درصد تریتیکاله + ۵۰ درصد ماشک حاصل شد (صدرا و حمزه‌ئی، ۱۴۰۰).

شکل ۵: نسبت برابری زمین در نسبت‌های مختلف کشت مخلوط تریتیکاله و ماشک طی دو سال زراعی ۱۴۰۲-۱۴۰۴

(۱): نسبت ۱:۳ تریتیکاله:ماشک؛ (۲): نسبت ۱:۱ تریتیکاله:ماشک؛ (۳): نسبت ۳:۱ تریتیکاله:ماشک و (۴): نسبت ۲:۲ تریتیکاله:ماشک

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد که کشت تریتیکاله و ماشک چه به‌صورت کشت خالص و چه به‌صورت کشت مخلوط در تناوب با برنج در اراضی شالیزاری گیلان با موفقیت امکان‌پذیر می‌باشد. بیشترین عملکرد علوفه خشک (۱۲۱۵۷ کیلوگرم در هکتار) در کشت مخلوط ۱:۳ تریتیکاله: ماشک به‌دست آمد که نسبت به کشت خالص تریتیکاله و ماشک به‌ترتیب ۱۴ و ۳۴ درصد افزایش نشان داد. افزایش درصد ماشک در کشت مخلوط از طریق افزایش نسبت برگ به ساقه، میزان پروتئین خام و خاکستر علوفه، منجر به بهبود کیفیت علوفه شد. بیش‌ترین عملکرد پروتئین علوفه نیز در کشت مخلوط ۱:۳ تریتیکاله: ماشک (۱۶۹۵ کیلوگرم در هکتار) حاصل شد که نسبت به کشت خالص تریتیکاله و ماشک به‌ترتیب ۳۴ و ۲۰ درصد افزایش داشت. نتایج نسبت برابری زمین، سودمندی کشت مخلوط تریتیکاله و ماشک را نشان می‌دهد. به‌طوری‌که در کلیه تیمارهای کشت مخلوط، نسبت برابری زمین بالاتر از یک بود و بیشترین مقدار آن به‌ترتیب در نسبت‌های ۱:۳ و ۱:۱ تریتیکاله: ماشک حاصل شد. بر اساس نتایج، پیشنهاد می‌شود که بهره‌برداران جهت دستیابی به عملکرد و کیفیت مناسب علوفه و همچنین به‌منظور بهره‌وری بیشتر از زمین، به‌ترتیب اولویت کشت مخلوط ۱:۳ و ۱:۱ تریتیکاله: ماشک را به‌عنوان کشت دوم در تناوب پس از برنج قرار دهند.

سیاسگزاری

نویسندگان این مقاله بر خود لازم می‌دانند که از سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی و موسسه تحقیقات برنج کشور، به جهت حمایت‌های مالی از اجرای این تحقیق تشکر نمایند.

منابع

- بغدادی، ا.ص.، پاک‌نژاد، ف.، گل‌زردی، ف.، هاشمی، م. و ایلکایی، م.ن. (۱۴۰۰). اثر روش‌های مختلف آبیاری بر تولید پروتئین و کارایی مصرف نیتروژن در نظام‌های کشت مخلوط سورگوم و آمارانت علوفه‌ای. *مجله علمی فیزیولوژی گیاهان زراعی*. ۱۳(۵۱): ۹۷-۱۱۵.
- پاک‌گوهر، ن.، قنبری، ا. و فرح‌بخش، ح. (۱۳۹۳). بررسی خصوصیات کمی و کیفی علوفه خلر (*Lathyrus sativus* L.) و ارزن نوتریفید (*Pennisetum sp.*) در الگوهای مختلف کشت. *نشریه بوم‌شناسی کشاورزی*. ۶(۱): ۱۱۷-۱۰۸.
- تبریزی، ع.ا.، نورمحمدی، ق. و مبصر، ح.م. (۱۳۹۴). تأثیر نظام‌های مختلف کشت بر حاصلخیزی خاک شالیزار. *اکوفیزیولوژی گیاهان زراعی*. ۹(۲): ۱۹۱-۲۰۲.
- حمزه‌ئی، ج.، سیدی، م.، احمدوند، گ. و ابوطالبیان، م.ع. (۱۳۹۱). تأثیر کشت مخلوط افزایشی بر سرکوب علف‌های هرز، عملکرد و اجزای عملکرد نخود و جو. *تولید و فرآوری محصولات زراعی و باغی*. ۲(۳): ۴۳-۵۶.
- حیدری، ح.، دهمرده، م. و خمیری، ع. (۱۳۹۸). ارزیابی تولید در کشت مخلوط چای ترش (*Hibiscus sabdariffa* L.) و لوبیا چشم‌بلبلی (*Vigna unguiculata* L.) در سری جایگزینی. *علوم گیاهان زراعی*. ۵۰(۳): ۱۶۷-۱۵۷.
- ربیعی، م. و فرح‌دهر، ف. (۱۳۹۹). ارزیابی عملکرد و سودمندی کشت مخلوط لگوم‌های علوفه‌ای با گرامینه‌ها به‌عنوان کشت دوم در شالیزار. *تولیدات گیاهی*. ۴۳(۳): ۳۷۴-۳۶۳.
- ربیعی، م. و فرح‌دهر، ف. (۱۴۰۳). دستورالعمل فنی کشت محصولات دوم پس از برداشت برنج در شالیزار. *موسسه تحقیقات برنج کشور*. ۴۳ ص.
- ربیعی، م. و شاکرکوهی، س. (۱۴۰۳). کشت دوم کلزا (*Brassica napus* L.) در اراضی شالیزاری: مروری بر تحقیقات انجام شده برای رفع چالش‌ها و پایداری تولید. *نشریه علوم زراعی ایران*. ۲۶(۳): ۲۴۰-۲۲۴.

- ریبیعی، م.، حسینی چالستری، م. و ابراهیمی، م. (۱۴۰۳). تریتیکاله، علوفه‌ای دومنظوره و سازگار برای کشت دوم در اراضی شالیزاری. مجله ترویجی شالیزار. ۶(۲): ۸-۱.
- ریبیعی، م. و شاکرکوهی، س. (۱۴۰۴). مناسب‌ترین نظام‌های کشت مخلوط پس از برداشت برنج در شالیزارهای استان گیلان. پژوهش‌های راهبردی در علوم کشاورزی و منابع طبیعی. ۱۰(۱): ۳۳-۴۴.
- زارعی چالستری، ش.، آینه‌بند، ا. و کرمی، ث. (۱۴۰۳). مقایسه پتانسیل تولید علوفه در کشت مخلوط شبدر برسيم-ارزن پروسو با کشت خالص در مناطق سردسیر. پژوهش‌های کاربردی زراعی. ۳۶(۲): ۴۰-۵۷.
- زیدی طولابی، ن.، خمري، ع.، سیروس‌مهر، ع.ر.، دانشور، م.، گلوی، م. و دهمرده، م. (۱۴۰۰). ارزیابی کمی و کیفی کشت مخلوط ماشک (*Vicia narbonensis*) و جو (*Hordeum vulgare*) در شرایط دیم خرم‌آباد تحت تأثیر کود زیستی ازتوبارور-۱ و ماده سوپر جاذب. مجله علمی فیزیولوژی گیاهان زراعی. ۱۳(۴۹): ۱۸۵-۱۶۷.
- صالحی، ز.، امیرنیا، ر.، رضائی چیا، ا. و خلیل‌وند بهروزی، ح. (۱۳۹۷). ارزیابی عملکرد و برخی صفات کیفی علوفه در کشت مخلوط تریتیکاله با لگوم‌های یکساله. دانش کشاورزی و تولید پایدار. ۲۸(۴): ۷۶-۵۹.
- صدرا، ط. و حمزه‌ئی، ج. (۱۴۰۰). بررسی کارایی کشت مخلوط تریتیکاله (*Triticosecale*) و ماشک گل خوشه‌ای (*Vicia villosa* L.) با استفاده از شاخص‌های رقابت تحت سامانه‌های مختلف خاک‌ورزی. دانش کشاورزی و تولید پایدار. ۳۱(۳): ۱۸-۱.
- کهراریان، ب.، فرح‌وش، ف.، محمدی، س.، میرشکاری، ب. و رشیدی، و. (۱۴۰۳). ارزیابی عملکرد کمی و کیفی علوفه در کشت مخلوط جو (*Hordeum vulgare* L.) با ماشک گل خوشه‌ای (*Vicia Villosa* Roth). مجله علمی فیزیولوژی گیاهان زراعی. ۱۶(۶۳): ۷۷-۵۹.
- مرید احمدی، س.، خرم‌دل، س.، کوچکی، ع.ر. و شباهنگ، ج. (۱۳۹۵). بررسی شاخص‌های فیزیولوژیکی و عملکرد کشت مخلوط ردیفی کرچک (*Ricinus communis*) با کدو پوست‌کاغذی (*Cucurbita pepo* L.). یافته‌های تحقیقاتی در بهبود تولیدات گیاهان زراعی. ۲(۲): ۹۵-۷۵.
- نصراله‌زاده اصل، ع.، چاوشقلی، ع.، ولیزادگان، ا.، ولیلو، ر. و نصراله‌زاده اصل، و. (۱۳۹۱). ارزیابی کشت مخلوط آفتابگردان و لوبیا چیتی به روش افزایشی. دانش کشاورزی و تولید پایدار. ۲۲(۲): ۹۰-۷۹.
- نصیری، ی. (۱۳۹۹). تأثیر ماشک گل خوشه‌ای (*Vicia villosa* Roth) بر مهار علف‌های هرز و تولید محصول گشنیز (*Coriandrum sativum* L.) در کشت مخلوط. دانش کشاورزی و تولید پایدار. ۳۰(۳): ۱۹-۱.

نصیری، ب.، دارائی مفرد، ع.ر. و حسینیان، س.ح. (۱۳۹۴). ارزیابی کمیت و کیفیت علوفه در کشت مخلوط

افزایشی تریتیکاله و ماشک در شرایط دیم. پژوهش در اکوسیستم‌های زراعی. ۲(۲): ۳۷-۴۸.

Aydemir, S.K., Karakoy, T., Kokten, K. and Nadeem, M.A. 2019. Evaluation of yield and yield components of common vetch (*Vicia sativa* L.) genotypes grown in different locations of Turkey by GGE biplot analysis. *Applied Ecology and Environmental Research*. 17(6): 15203-15217.

Contreras Paco, J.L., Ramírez Rivera, H., Tunque Quispe, M., Aroni Quintanilla, Y.R. and Curasma Ccente, J. 2020. Productive and nutritional aspects of forages oats and barley alone and consociated to vetch in high Andean conditions. *MOJ Food Processing and Technology*. 8(2): 56-65.

Duchene, O., Vian, J. and Celette, F. 2017. Intercropping with legume for agroecological cropping systems: complementarity and facilitation processes and the importance of soil micro organisms. A review. *Agriculture Ecosystem Environment*. 240: 148-161.

FAO. 2024. World food and agriculture – statistical yearbook 2024. Rome. pp 384.

Kefelegn, G.A., Kebede, T. and Desta, B. 2023. Influence of intercropping combinations on growth, components, yield, and quality of faba bean and potato. *Biomedical Journal of Scientific & Technical Research*. 49(4): 40793-40804.

Kussie, B., Tadele, Y. and Asresie, A. 2024. Effect of maize (*zea mays* L.) and cowpea (*vigna unguiculata* L.) intercropping on agronomic performance, yield and nutritional values of maize and cowpea under supplementary irrigation. *Heliyon*. 10(21): e39817.

Lan, Y., Zhang, H., He, Y., Jiang, C., Yang, M. and Ye, S. 2023. Legume-bacteria-soil interaction networks linked to improved plant productivity and soil fertility in intercropping systems. *Industrial Crops and Products*. 196(3): 116504.

Lithourgidis, A.S., Vasilakoglou, I.B., Dordas, C.A. and Damalas, C.A. 2011. Dry matter yield, nitrogen content, and competition in pea–cereal intercropping systems. *European Journal of agronomy*. 34(4): 287-294.

Raseduzzaman, M. and Jensen, E.S. 2017. Does intercropping enhance yield stability in arable crop production? A meta-analysis. *European Journal Agronomy*. 91: 25-33.

Renzi, J.P., Chantre, G.R. and Cantamutto, M.A. 2017. Self-regeneration of hairy vetch (*Vicia villosa* Roth) as affected by seedling density and soil tillage method in a semi-arid agroecosystem. *Grass and Forage Science*. 72(3): 524-533.

Salama, H.S.A. 2020. Mixture cropping of berseem clover with cereals to improve forage yield and quality under irrigated conditions of the Mediterranean basin. *Annals of Agricultural Sciences*. 65(2): 159-167

Tabatabaei, S.A. and Ranjbar, G.H. 2012. Effect of different levels of nitrogen and potassium on grain yield and protein of triticale. *International Research Applied and Basic Sciences*. 3(2): 390-393.

Toker, P., Canci, H., Turhan, I., Isci, A., Scherzinger, M., Kordrostami, M. and Yol, E. 2024. The advantages of intercropping to improve productivity in food and forage production – a review. *Plant Production Science*. 27(3): 155-169.

Tzemi, D., Peltonen-Sainio, P., Palosuo, T., Rämö, J. and Lehtonen, H. 2025. Profitability of Intercropping Legumes with Cereals: A Farm-Level Analysis. *Journal of Agriculture and Food Research*. 21: 101804.

Ul-Allah, S., Khan, A.A., Fricke, T., Buerkert, A. and Wachendorf, M. 2014. Fertilizer and irrigation effects on forage protein and energy production under semi-arid conditions of Pakistan. *Field Crops Research*. 159: 62-69.

Wang, Y., Qin, Y., Chai, Q., Feng, F., Zhao, C. and Yu, A. 2018. Interspecies interactions in relation to root distribution across the rooting profile in wheat-maize intercropping under different plant densities. *Frontiers in Plant Science*. 9: 483.

Wang, X., Li, Y., Yang, M., Liang, W. and Zhang, X. 2025. Intercropping with appropriate nitrogen reduction achieves the trade-off among soil biological health, soil multifunctionality, and crop productivity. *Field Crops Research*. 333: 110085.

Yilmaz, S., Ozel, A., Atak, M. and Erayman, M. 2015. Effects of seeding rates on competition indices of barley and vetch intercropping systems in the eastern Mediterranean. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*. 39(1): 135-143.

Zailan, M.Z., Yaakub, H. and Jusoh S. 2018. Yield and nutritive quality of Napier (*Pennisetum Purpureum*) cultivars as fresh and ensiled fodder. *Journal of Animal and Plant Science*. 28(1): 63-72.

Evaluation of qualitative and quantitative of forage yield in intercropping of triticale and vetch as a second crop in paddy fields

M. Rabiee^{1*} and S. Shaker Kouhi²

1 &2) Department of Seed Improvement, Rice Research Institute, Rasht, Iran.

*Corresponding author: rabiee_md@yahoo.co.uk

Received date: 2025.08.11

Accepted date: 2025.11.19

Abstract

In order to investigate the qualitative and quantitative of forage yield in intercropping of triticale (*Triticosecale* Wittmack) and vetch (*Vicia panonica*) as a second crop in paddy fields, an experiment was conducted based on a randomized complete block design with three replications at research fields of Rice Research Institute of Iran in Rasht during two cropping seasons of 2023-2024 and 2024-2025. The experimental treatments were included intercropping of triticale and vetch with replacement ratios of 1:1 (one row of triticale + one row of vetch), 2:2 (two row of triticale + two row of vetch), 3:1 (three row of triticale + one row of vetch) and 1:3 (one row of triticale + three row of vetch) and solecropping of triticale and vetch. The results showed that the cropping pattern had significant effect on all of studied traits. The highest fresh forage yield (44571 kg.ha^{-1}), dry forage yield (12157 kg.ha^{-1}) and protein yield (1695 kg.ha^{-1}) were obtained from 3:1 triticale:vetch intercropping. Increasing vetch percentage in intercropping resulted leaf-to-stem ratio, crude protein content, forage ash, and consequently, forage quality increase. Land equivalent ratio in all intercropping treatments was more than one. The highest value of this index was obtained in the 1:3 and 1:1 triticale:vetch treatments, respectively. According on the results, to achieve optimal yield and greater advantage, the ratios of 3:1 and 1:1 triticale:vetch, are recommended as the most suitable intercropping combinations for second crop after rice harvesting in paddy fields of Guilan province, respectively.

Key words: Ash, protein yield, forage yield and land equivalence ratio.